

Oponentský posudek doktorské disertační práce:

Mgr. Petr Limburský

Tři kapitoly z problematiky konce eneolitu a počátku starší doby bronzové ve střední Evropě

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, 2010

Disertační práce P. Limburského je obecně zaměřena na řešení problematiky konce eneolitu a počátků starší doby bronzové, tedy období závěrečných fází kultury se šňůrovou keramikou a kultury zvoncovitých pohárů a staršího období vlastní únětické kultury (vč. tzv. protoúnětické).

Práce P. Limburského je členěna do tří samostatných částí, které spolu na první pohled příliš nehovoří – tomu ostatně neodporuje ani název samotné práce. Jejich společný základ, který možná čtenáři dojde až po dočtení celého díla, se ovšem jako červená nit táhne všemi kapitolami. Je to autorova místy až úporná snaha nalézt metodu, pokud možno novou, jejíž pomocí by bylo možno alespoň dílčím způsobem přispět k rozlousknutí otázek, zaměstnávajících již po několik generací řadu evropských prehistoriků. Jaký byl vzájemný vztah těchto tří (čtyř?) archeologických kultur, resp. jejich nositelů? Ve které z eneolitických kultur hledat kořeny počátečních, ještě téměř ametalických fází starší doby bronzové? A kde hledat základy k následnému, relativně rychlému přechodu k vrcholné fázi starší doby bronzové, tzv. klasické únětické kultuře, s vyspělou metalurgií a rozvinutou sítí nadregionálních kontaktů?

Autorova snaha o nalezení nových metod a postupů je zcela popochopitelná. Je jasné, že těmi doposud v převážné míře užívanými se naše poznání tohoto období s největší pravděpodobností dále posunout nedá a „nové“ nálezy, jak ostatně vyplývá i z práce samotné, nám samy o sobě nic moc opravdu „nového“ nepřinesou. Nejen díky bouřlivě se rozvíjející genetice skýtá do budoucna patrně nejperspektivnější informační potenciál antropologický materiál. K jeho plnému a masovému využití však zatím máme z metodických i finančních důvodů ještě daleko, a proto nám zatím mnohdy nezbyvá jiná cesta, nežli snaha o „nový“ pohled na „starý“ materiál a stávající „data“ v nejširším slova smyslu.

Nechci se zbytečně dlouho zabývat množstvím formálních nedostatků (pravopisné chyby, překlepy, chybný slovosled, stylistické neobratnosti, nedůsledné používání terminologie, absence v textu i častěji citovaných prací v seznamu literatury, chybná jména autorů, absence zkratk citovaných časopisů v seznamu zkratk či jejich jiný tvar atd.), kterých jsem v práci našel skutečně desítky. Jdou patrně na vrub známému zákonu, že čím větší a náročnější stojí před badatelem úkol, tím méně času na jeho realizaci má a tím více dalších „důležitých“ úkolů je mu zrovna v té době uloženo. Na textu je hodně vidět, že autor patrně neměl čas si ho po sobě ještě jednou důkladně přečíst. Tyto nedostatky jsou ale ve své většině snadno odstranitelné a upozorním proto jen na ty podle mého názoru nejobecnější a nejzávažnější.

Jde hlavně o zavádění nové terminologie. Dovolím si okomentovat dva příklady. Prvním je užívání nových zkratk tradičních archeologických kultur – *ŠNK* (kultura se šňůrovou keramikou), *ZP* (kultura zvoncovitých

pohárů), *UNK* (únětická kultura), *PUK* (protoúnětická kultura). Autor při prvním použití zkratk nevysvětluje, co vlastně znamenají, co jimi myslí – příslušné archeologické kultury, nebo jen jejich keramiku, či něco dalšího (?), ani nezdůvodňuje, proč opouští zavedené a všem snadno srozumitelné zkratky (např. KŠK pro kulturu se šňůrovou keramikou – tato zkratka se ostatně vloudila aspoň na str. 139, ÚK/UK pro kulturu únětickou atd.). Druhým, ještě markantnějším příkladem je novotvar přídatného jména *radiocarbonový* (-á, -é ...; hned v názvu 2. kapitoly pak příznačně s překlepem – *radiocarbonové*). I v tomto případě postrádám alespoň zdůvodnění, proč autor tento termín používá. Na rozdíl od výše zmíněných zkratk se však tvorba slov řídí v každé řeči i určitými jazykovými pravidly. Z tohoto pohledu je adjektivum radiocarbonový jazykový paskvil. Je jistě možné používat anglické sousloví radiocarbon dating, nebo jeho české ekvivalenty radiokarbonové / radiouhlíkové datování. Použitá dvojjazyčná složenina ale přípustná není. Slovo carbon ostatně v českém jazyce ani neexistuje. Novotvar, který najdeme v první, nejdelsí části práce několikrát na každé straně, tahá čtenáře za uši, ruší a zbytečně odvádí od vlastního textu, který je i tak dost komplikovaný. Z podobného soudku je i použití tvaru „... až do středního *Thüringenu*“ na str. 101 (správně česky Durynska, německy pak Thüringen) a některé další. Překvapí i nedůslednost používání interpunkce – když ŠNK, pak také ÚNK a PÚK (zkratky ÚK a PÚK v literatuře najdeme, spíše však v cizojazyčných člancích).

Další komplikací je poměrně častá nesrozumitelnost textu – jednotlivých vět a souvětí, které ani při opakovaném čtení nedávají čtenáři logický smysl. Za jiné si dovoluji uvést autorovo konstatování ze str. 162, že „*uvedené úvahy svým obsahem vyhovují interpretaci analyzovaných pohřebišť*“ (další příklady na str. 17, 19, 39, 40, 42, 49, 53, 62, 84, 94, 98, 100, 102, 106, 115, 137, 139, 145, 148, 151, 158, 159, 162 atd.). Čtenář sice nakonec většinou vytuší, co tím chtěl básník říci, řada formulačních neobratností, špatný slovosled, četné (ne)shody podmětu s přísudkem či absence důležitých slovních druhů mu to ale opravdu neusnadní. Postrádám také vysvětlení některých pojmů patrně běžně používaných v jiných vědních oborech, jako je *vztažná frekvence (uvedeného druhu nálezu na lokalitě)*, *síla informačního zdroje*, *síla výpovědi ... mezi 78-85 %*, *subjektivní faktor badatele*, *pohřbenou osobou podmíněná skupina členů komunity* (příbuzní, spolustraníci, věřitelé ?) či *nadprahová evidence nálezů*.

Vysvětlení zcela nové či v daném oboru nezavedené terminologie, podobně jako jazykovou správnost a logickou srozumitelnost textu, považuji za nezbytnou podmínku správného pochopení autorem prezentovaných nových metod a přístupů. Nesrozumitelnost textu vzbuzuje nedůvěru, méně zainteresovaného či tolerantního čtenáře může zcela zbytečně odradit hned na začátku a ke škodě práce i autora samotného tím znehodnotit řadu podnětných a zajímavých postřehů a řešení. Zmíněné nedostatky by ale neměly zastínit řadu pozitiv (někdy sice spíše tušených, než zjevných), které práce nepochybně má.

Nejzávažnější a podle mého názoru nejpřínosnější a nejpodnětější částí práce představují kapitoly 2 a 3, věnované metodě radiokarbonového datování. Autor prezentuje hlubokou znalost problematiky a související literatury, podává obsírný a detailní přehled vývoje metody, problémů, které jsou s ní spojeny, vč. neustále přibývajících a průběžně diskutovaných korekčních metod různých negativních faktorů, ovlivňujících výsledná data, se kterými většinou archeologové pracují a s jejichž pomocí interpretují archeologický materiál. Z textu je patrná autorova poměrně velká míra skepse k řadě závěrů, zjednodušeně používajících

holá radiokarbonová data bez další kritiky, a snaha nalézt hranice použitelnosti získaných 14C dat. Z nich vycházející interpretace sice nejsou tak „přesné“, o to však prokazatelnější a důvěryhodnější. Pro práci s daty vytvořil vlastní metodiku, založenou na spíše pesimistickém přístupu, jak ho sám definuje, respektujícím pravděpodobnostní charakter radiokarbonové informace. P. Limburský vyvinul i vlastní počítačový program, který mu umožnil zamýšlené analýzy provést (viz příloha 1).

Autor pracuje s celkem 799 14C daty z téměř celé Evropy, kterou pro účely analýzy dělí do několika regionů (1 – přímořské oblasti a Británie, 2 – přímořské oblasti, 3 – vnitrozemí, 4 – Británie, 5 – Alpy, 6 – Visla-San, 7 – Morava-Odra, 8 – Porýní, 9 – střední Dunaj, 10 – Polabí; čísla oblastí podle popisů pod tab. 1-20 ale nesouhlasí s čísly uvedenými na mapě 2, na kterou odkazuje text na str. 73, kde ale nejsou u slovního popisu oblastí uvedena jejich čísla). Konstatuje obtížnost jednoznačného zakotvení kultur v sledovaných regionech v absolutních datech i skutečnost, že většina interpretací vede ke zjištění částečného souběhu KŠK a KZP ve všech regionech. V žádném vyhodnocovaném regionu nelze radiokarbonová data výhradně využít pro řešení současnosti, případně následnosti kultur KŠK a KZP, protože ve všech regionech jistá kombinace dat umožňuje doložit obě řešení – data můžeme použít jen k ilustraci vzájemného vztahu kultur v jednotlivých regionech. Nepříliš optimisticky vyznívá konstatování, že „radiokarbonová data pro postavení kultur ŠNK a ZP tak mají především doprovodný charakter a vlastní argumentaci je nezbytné hledat v jiných zdrojích informací (typologii, stylový vývoj, nálezový kontext)“.

Srovnáním 14C s dendrem v alpských oblastech pro KŠK autor zjistil, že pro dendrochronologicky zjištěný interval trvání kultury „svědčí pouze 45-53 % celkové informace, kterou radiokarbonová data poskytují“ a předpokládá proto „relativně nízkou informační výtěžnost 14C dat pro řešení otázky trvání arch. kultur“.

Autor vyslovil na základě metody hypotézu o chronologickém umístění pojednávaných kultur v oblasti Polabí KŠK 2590-2210, KZP 2320-2110, UK 2130-1770 BC – hranice pak znamenají středy období kulturní změny. Z uvedených výsledků podle něho ale zároveň vyplývá, že samotnými 14C daty nelze při řešení otázek přechodu konce eneolitu a poč. doby bronzové argumentovat.

Autor naopak dospěl k závěru, že aplikací metody při analýze absol. datování trvání délky protoúnětického pohřebiště v Pavlově došlo k výraznému zpřesnění jeho chronologického umístění. Za nejefektivnější využití metody považuje autor aplikaci při diskusi absolutní chronologie jednotlivých pohřebišť – je-li nejméně 10 dat na ca 100-200 let trvání pohřebiště. U pohřebiště v Pavlově pak dospívá ke zpřesnění intervalu délky jeho trvání na ca 190 let (oproti 520 letům uváděným J. Peškou), při počátku pohřbívání kolem r. 2310 BC. S jistou mírou zjednodušení tedy můžeme předpokládat trvání pohřebiště ca mezi léty 3300-3100 BC.

I když použitou metodu i autorem předložené závěry bude nutné podrobit diskusi v odborném tisku, jeví se mi nastoupená cesta jako velmi perspektivní. Poskytuje totiž mimo jiné i zpětnou vazbu – může například ovlivnit systém výběru vzorků pro datování metodou 14C. Pokud by se potvrdila vhodnost metody / SW programu pro analýzy získaných dat, mohla by se jistě stát i předmětem patentového řízení. V každém případě však v sobě podle mého názoru skrývá velký potenciál.

Jako diskusní otázka mne např. napadá, jak pracovat s daty z kontextů, jejichž kulturní přináležitost není jistá (např. hroby bez milodarů), případně zda by byl tento postup použitelný například při vymezení horizontů výskytu určitých jasně definovaných typů předmětů – specifických šperků, typů nádob atp.

Cíle kapitoly č. 4 vidí autor ve vzájemném srovnání a nalezení změn v materiální náplni kultury ZP s následným obdobím (s. 115). Diskutuje pojetí stylu a typologické analýzy v archeologii, ukazuje, že není vždy podstatné, jaký materiál máme k dispozici, ale jakým způsobem na něj nahlížíme, jakými metodami k jeho analýze přistupujeme, a také na kolik důvěřujeme jeho výpovědním schopnostem. Pro popis změn v archeologickém inventáři lze podle P. Limburského „s výhodou“ použít pojetí stylu chápaného jako prostředek komunikace mezi členy komunit a společnosti. To ale podle něho vyžaduje „arbitrární“ vymezení zkoumaného regionu, ve kterém lze předpokládat výskyt analyzovaných položek v dostatečné a vyhodnotitelné (předpokládáme statisticky relevantní) míře.

Autor provedl srovnání inventářů KZP a nejstarší UK ve třech regionech (střední Německo, Čechy, Morava). Na základě provedené analýzy autor na str. 145 uvádí, že, „v diskusi nebyly nalezeny důvody, které by vynucovaly přímý podíl ŠNK na vzniku UNK či PUK“. Pro takové tvrzení, nebo alespoň pro jeho širší zobecnění, postrádám ale v samotném textu přesvědčivou argumentaci. Text neobsahuje porovnání s inventáři KŠK ve stejném rozsahu, stejnou metodou a na stejných územích. Srovnání s materiální náplní KŠK se dočkáme až v diskusi, a to pouze formou slovního komentáře, působícího dosti intuitivně. Pro některá území je ovšem možný podíl KŠK na genezi počátečních fází UK neustále diskutován (např. Německo), což autor nijak blíže nekomentuje, i když se zdá, že i zde je rozhodující podíl KZP pravděpodobnější (např. kultovní areál Pömmelte-Zackmünde s výskytem nálezů všech tří kultur). Po detailnější analýze vztahu inventářů hrobů KZP a UK a jejich srovnání proto pro nepoučeného čtenáře působí náhlé vyjádření o absenci podílu KŠK na tvorbě UK poněkud překvapivě, vytržené z kontextu, bez souvislosti a logické návaznosti na předchozí text.

Podle autora ukazují analýzy na změnu obsahové náplně pohřební výbavy, u nekeramických nálezů posun od nadregionálně srozumitelných a významově vymezených symbolů, vyjadřujících vlastnosti pohřbeného (nátepní destičky, hroty šípů, kančí kly, knoflíky s v-vrtáním, hrnce a konvice), k artefaktům vyjadřujícím vztah komunity k zemřelému (ker. džbány a mísy), u keramiky potom od funerální keramiky ke keramice profánní. V textu bych očekával podpoření takového tvrzení nějakým statisticky relevantním materiálem. Podle mne není v textu jednoznačně a úplně (výčty jsou vždy nekompletní) definováno, jaké předměty a z jakých důvodů považuje autor za „vyjadřující vlastnosti zemřelého“ a jaké za „vyjadřující vztah komunity k zemřelému“, jaká keramika a proč má být „funerální“ a jaká „profánní“, není jednoznačně uvedeno, jak konkrétně a mezi kterými kulturami (či jejich fázemi ?) se mění. V závěru (s. 143) P. Limburský uvádí, že dotyk KŠK a UK nelze argumentačně vyvrátit, zároveň ale existují alternativní vysvětlení (jaká ?). Tvrzení o rozhodující úloze ZP při vzniku UK či PUK považuje za oprávněné, byť si všímá proporcionálních změn v zastoupení jednotlivých druhů nekeramické náplně hmotné kultury ve všech regionech (s výjimkou silicitových dýk) v hrobových inventářích, zejména co se šperků týče; proměna keramiky je patrná a v obecných rysech odvoditelná z tvarové náplně ZP (s. 144).

Při častých citacích nepublikovaného rukopisu I. Pavlů (Pavlů 2005) bych uvítal sdělení, kde a zda vůbec je rukopis přístupný, případně jaký je jeho vztah k publikaci z roku 2007; ve výčtu na tab. 5 postrádám proto-/starounětické pohřebiště v Kněževsi; na mapě 7 je osídlení UK SZ od Řezna, i když na mapě 6 tu nic není.

Tuto kapitolu považuji za nejslabší část práce. Autor nepřináší žádný zásadně nový poznatek, ve své většině uvádí pouze slovní popisy sledovaných jevů, některá tvrzení a závěry jsou podle mne pouze slabě podloženy, autor neuvádí jasné definice (částečně a jen s určitou mírou pravděpodobnosti až v následující kapitole 5, srovnej str. 163) a kompletní soupisy sledovaných jevů. Závěry nejsou dostatečně podloženy např. statistickou analýzou a prezentovány grafy či tabulkami. To překvapí zejména ve srovnání s kapitolou o C14.

V kapitole 5) autor testuje, zda existují opakující se, vzájemně podobné struktury některých artefaktů (početní či prostorové) na různých pohřebištích v rámci KZP, které by odrážely nějaké obecnější vlastnosti zkoumaných pohřebišť. Srovnává pohřebiště v Brandýsku, Čachovicích, Vlíněvsi a Lochenicích. Inovativní je grafická prezentace výsledků analýzy na tab. 24. Z textu však není příliš jasné, co autor myslí pojmem *vztažná frekvence* nálezů na lokalitě či jaké jednotky si máme dosadit k ose x u grafu B (např. druh nálezů s nejvyšším zastoupením jako 100% ?) nebo x/y u grafu A (průměrný počet nálezů na 1 hrob ?). Také věta „od zobecnění je však potřeba oddělit pohřebiště v Čachovicích, které vykazuje odlišné vlastnosti“, po které nenásleduje zdůvodnění, nepůsobí příliš přesvědčivě. A oddělíme-li od zobecnění pohřebiště v Čachovicích, jsou zbývající 3 nekropole ke zobecnění dostačující? Autorem prezentovaný způsob vzájemného srovnání několika pohřebišť je určitě inspirativní a hodný dalšího testování, v prezentované podobě ale působí jako polotovar.

Závěr

Ve své disertační práci prokázal P. Limburský hluboké znalosti rozsáhlé naší i zahraniční literatury, a to zdaleka nejen z oblasti archeologie, a přesvědčil o tvůrčím myšlení a schopnosti hledat a nacházet nové nekonvenční metody a postupy při hledání odpovědí na „staré“ otázky. Velmi vysoce je nutné ocenit jeho fundovanou inovaci při hodnocení radiokarbonových dat a také skutečnost, že celá objemná práce je skutečně tvůrčím textem, nezátíženým obsáhlou katlogovou částí, jak tomu v mnoha případech bývá. Na škodu větší přesvědčivosti a jednoznačně kladnému vyznění práce je určitě její částečná vnitřní nekonzistentnost a příliš široký záběr. Autor podle mne zbytečně honil příliš zajců najednou. Podle mého názoru by bylo bývalo vhodnější soustředit se na jedno ze zvolených témat a tomu se věnovat důkladněji. Pro mne osobně je tímto tématem práce s daty 14C, kterou považuji za jednoznačně nejpřínosnější a metodicky nejperspektivnější část práce. Drobnou vadou na kráse (kromě snadno odstranitelných formálních nedostatků) je potom autorova menší schopnost (doufám, pouze dočasná) sdělit své myšlenkové pochody srozumitelnou formou největší cílové skupině – většinou humanitně vzdělaným archeologům.

Práce P. Limburského podle mého názoru jednoznačně splňuje nároky kladené na disertační práci, a proto ji doporučuji k dalšímu řízení.

V Praze dne 7.6.2010

Mgr. Michal Ernée, Ph.D.